

PROBLEMER OMKRING DE TIDLIGSTE JERNALDERSBYER I JYLLAND, BELYST AF UDGRAVNINGERNE VED GRØNTOFT

Undersøgelser af jernalder-bopladser har en vis tradition også i dansk arkæologi. Især når talen er om den ældre jernalders bondesamfund – dets agre, huse og hele erhverv – ved vi gennem talrige udgravninger og ikke mindst gennem Gudmund Hatt's forskninger forholdsvis god besked. Nye og store gravninger fra de seneste år har suppleret denne viden på mange punkter, således som der bl.a. er gjort rede for i de to foregående bidrag på mødet. Et arkæologisk materiale er altid mangelfuldt og giver kun fattige glimt af vore farfædres hele materielle og åndelige verden. Alligevel var det således, at problemerne inden for den ældre jernalder gennem en række år syntes at have været fastlagt i de større linier. Når vi begynder at se mere etnologisk eller kulturgeografisk på problemerne, går det op for os, hvor lidt vi ved, og hvor letsindigt vi hidtil har tolket det primære materiale.

Fra dansk side kan man nu komme med nogle nye iagttagelser, men der kræves flere og større undersøgelser end de beskedne gravninger, som skal omtales her. Gennem alliance med en af arkæologiens virkelige fjender er opstået muligheden for et samarbejde: det mekaniserede landbrugs og entreprenørernes maskiner kan også bruges som arkæologiske udgravningsredskaber, ikke bare til ødelæggelse af vor arbejdsmark. Gennem nogle år har jeg anvendt en traktor med jordskraber bag sig; den er af den beskedne størrelse, som kun tager indtil 1,5 m² jord ad gangen, og som kan indstilles således, at den skraber et ganske tyndt lag. Det er meget vigtigt, at skraberens trækkes efter traktoren, således at de svære hjul på denne ikke ødelægger for meget; er man lige nede ved fundlaget, bør man bakke den ind over stedet. Både Olfert Voss og jeg møder her med gravninger, hvor en sådan teknik giver mulighed for at arbejde i fladen i stedet for dybden. Det er selvfølgelig kun i visse tilfælde, at en sådan fremgangsmåde kan anvendes og kan anbefales. Når muldlaget kun er tyndt, og når alle spor af huse og brolægninger i forvejen er ødelagt her ved den almindelige dyrkning, kan man med maskinkraft fjerne dette lag, og i en gunstig undergrund – helst det lyse sand og grus, som Jylland er så rig på – vil der tegne sig spor efter stolper, vægge, huse, ja hele samfund. Hvis bebyggelsen i oldtiden kun er kortvarig, kan man være heldig at afdække ikke bare de enkelte huses planer, men større samlinger af boliger eller gårde. Men en rig bebyggelse, der er fastholdt gennem århundreder på een og samme plads er mindre anvendelig, fordi man her finder alt for meget, d.v.s. alt for mange stolper, væglinier, etc., således at oversigten går tabt. Her får vi aldrig et øjebliksbillede af samfundet; på sådanne pladser kan man grave efter huse og hus-detaller, men ikke samfundets mønster.

Det var på gården *Grøntoft* i Nr Omme sogn i Vestjylland, at hele denne lidt specielle udgravningsteknik startedes i Danmark – og startedes ved et tilfælde, d.v.s. som en såkaldt nødgravning, hvor ingen egentlig regnede med, at der var brugbare resultater at hente p.g.a. den allerede nævnte moderne opdyrkning. Gravningsresultaterne fra de første sæsoner er allerede publiceret foreløbig i *Nationalmuseets Arbejdsmark* (1966) og *Acta Archaeologica* (vol. XXXVI), således at jeg skal gå ganske kort hen over dem. Men vi er langt fra færdige, og mit bidrag til diskussionen i dag kan ikke blive en endelig beretning (jeg aner ikke, hvor denne undersøgelse fører os hen, når og hvis vi engang bliver færdige).

Hvad er der hidtil fundet? Et areal på godt og vel 22.000 m² er hidtil totalt afdækket. Inden for dette felt tegner sig to tydelige grupper af hustomter, d.v.s. hvad danske arkæologer hidtil (og jeg tror fortsat med rette) har betegnet som landsbyer. Mod nord har vi et 140 m langt og 50 m bredt område, hvor der er fundet mindst 24 hustomter. Husene har den sædvanlige orientering for jyske jernalderhuse (VNV–ØSØ), ganske på tværs af terrænformerne. 15 huse er langhuse, hvor man i visse tilfælde kan påvise rester af kostald i østenden og beboelse i vestenden. Disse langhuse måler fra 7–12 m i længden og fra 3 1/2–4 m i bredden; de har indvendige tagstolper og dobbelte væglinier d.v.s. oftest en fundament-grøft og 25–30 cm uden for den en række enkeltstillede stolper. Nogle af de østligste huse i gruppen er af en anden og spinklere konstruktion, men kan ligeledes kaldes

langhuse. Derimod er nogle spredte småhuse, oftest liggende i tydelig tilknytning til de store langhuse af anden art og antagelig udhuse; de kan være 4–5 m lange og indtil 3 m brede, men har ingen indvendige stolper. Endelig må gøres opmærksom på, at der ved en række langhuse findes spredtstillede stolper i en afstand af 75–180 cm fra yderste væglinie. Disse stolper er spinklere end de andre; i de tilfælde, hvor de kunne udgraves i snit, iagttoges ingen sikker skråstilling. Kan det være stolpehuller af samme art som fra Gørding-huset, der ved Harald Andersens udgravning og publikation i Kuml 1951 tolkedes som spor efter tagets rafter, der havde støtte på jorden ligesom i de såkaldte »spænd-huse»? I hvert fald har ingen af husene på Grøntoft bekræftet formodningen af spænd-huse som type fra denne del af førromersk jernalder, til trods for at de er så godt som samtidige.

Hvor mange af husene, der har stået på een gang, ved vi ikke. Kun så meget er sikkert, at det må være tale om mindst to faser. Efter fund af skår i gruber og i fyld fra vægge og stolper må hele bebyggelsen stamme fra periode I af førromersk jernalder, d.v.s. den tid, som man hidtil troede var helt uden såkaldte landsbyer, ja uden langhuse med stald.

50–100 m syd for den lige omtalte samling af huse findes et yngre anlæg – efter sine fund af keramik fra periode II. Det er den indhegnede landsby, hvor det for første og foreløbig eneste gang i dansk jernalder lykkedes at få næsten sikre videsbyrd om størrelsen af selve samfundet: i sin ældste fase omsluttede den 90 m lange indhegning 12 huse, hvortil kommer eet, som er anbragt uden for hegnet. Vi ser en lignende gruppering, og vi genfinder nogle af den tidlige bebyggelses husformer: det er langhuse, denne gang med endnu tydeligere staldafdeling, hvor båseskullerummene klart taler om antallet af større husdyr, antagelig køer. 5 sådanne gårde med plads til 10–18 større dyr (for et sådant hus må opfattes som en selvstændig gård) eksisterede samtidig. Hertil kommer et par mindre langhuse med plads til kun 3–4 større dyr og endelig nogle langhuse helt uden båseskullerum til de større dyr. Som det er omtalt udførligt på tryk i de foreløbige beretninger, har vi klare antydninger af et samfund, hvor antallet af større husdyr angiver forskellige sociale eller økonomiske grupper, og grupper, der mærkelig nøje svarer til middelalderens og den senere tids danske landsby med dens gårdmænd, husmænd og jordløse.

Et sådant samfund, hvor der efter rimelig beregning har været ca. 70 større husdyr på een gang og 7–10 selvstændige husstande, altså lavt regnet også 70–80 mennesker, er et forbausende folkerigt samfund fra temmelig fattig jord (og fra den del af Danmarks jernalder, som man indtil for få år siden mente var næsten folketomt).

Ved arkæologmødet i Helsingfors i 1951 talte jeg netop om det problem, at der tilsyneladende tegnede sig et dybt skel i jernalderens kulturudvikling midt i den førromerske periode, nærmere betegnet mellem perioderne I og II. Gravpladserne bryder af alle vegne, og ingen boplads anga kontakt. Udgravningen ved Grøntoft og antydninger om, at denne boplads ikke er noget enestående, viser at min tidligere problemstilling ikke var rigtig. Første skridt var påvisningen for nogle år siden, at den førromerske keramik i Jylland udviklede sig ganske jævnt fra periode I til II og videre frem. Nu har vi disse to landsbyer, der trods mange små afvigelser giver indtryk af et samfund, som har eksisteret her på begge sider af den teoretiske grænse. Alt på denne plads tyder på en ganske jævn og fredelig udvikling og på, at de forandringer i bebyggelsen, som tydeligt kunne anes for 16 år siden, må være af underordnet betydning.

Nu må man ikke forestille sig, at de to landsbyer er så nær op ad hinanden i tid, at man blot er flyttet fra den ene til den anden. Efter keramikken at dømme kan der være 100–200 år mellem dem, altså en lang tid, når det skal måles i generationer. De planlagte gravninger for de næste år vil vise, om vore formodninger om endnu flere landsby-samfund inden for selv samme område og inden for den tidlige førromerske jernalder er rigtig. Det er for tidligt at komme ind på dette. Så meget kan dog siges allerede nu, at der ca. 50 m øst for den ældste landsby igen kommer huse, og at der er spor af udstrakt bebyggelse på markerne 100–200 m længere væk. Desuden viser klare iagttagelser, at der henover begge landsbyers tomter var spor af agervolde, og det kunne siges, at stedet har været dyrket af jernalderbønder både før den første landsby blev anlagt og tilsyneladende efter, at den sidste blev opgivet. Der tegner sig med andre ord et nyt mønster: »vandre-landsbyen», hvor man inden for eet og samme bosættelsesområde flytter sin landsby efter een eller et par generationers levetid. Hvorfor man gør det, aner jeg ikke; men er det ikke rigtigst først

at få de arkæologiske kendsgerninger frem og så begynde at teoretisere? Og der mangler alt for mange kendsgerninger endnu.

Flere ting tyder på, at denne praksis med at flytte landsbyen efter kort tid og at pløje området op har været almindelig netop i den tidligere førromerske jernalder, således at den hidtidige mangel på landsbyer ganske simpelt skyldes, at man ikke har fundet dem, fordi de nu engang ikke tegner sig som svære og lovende kulturlag. Med gravemaskiner og med traktor kan man få adskilligt flere af samme art frem. Forøvrigt kunne man sige sig selv, at landsbyerne må være der, fordi netop periode I i store dele af Syd- og Vestjylland er karakteriseret af udstrakte gravpladser med de såkaldte tuegrave. Dem har vi også her på Grøntoft.

Sydvest for de to landsbyer kunne vi i 1966 undersøge resterne af en tuegravplads. Den var ganske vist ødelagt ved moderne pløjning, men de enkelte ringgrøfter tegnede sig endnu ganske tydeligt. Bortset fra en træbevokset stribe ned gennem pladsen er den undersøgt fuldstændigt. Der er påvist 38 tuegrave samt 22 urnegrave uden spor af høje, ialt 60 grave. Efter keramikken og de meget sparsomme metalsager er pladsen kun fra periode I, d.v.s. at vi ikke kender grave, som kan høre til den yngre, indhegnede landsby. Denne gravplads synes altså at vise samme afbrydelse som de allerede nævnte fund fra det øvrige Jylland. Trods alt må der således være tale om et eller andet bebyggelseshistorisk skel omkring overgangen fra periode I til II.

På den anden side: i mange enkeltheder er der så store lighedspunkter mellem de to landsbyer, at man kan opfatte dem som et ældre og et yngre trin i een landsbys historie. Derved er problemstillingen omkring de ældste jyske jernalderlandsbyer blevet en anden. Oprindelsen til den jyske landsby-type skal nu ikke søges ved overgangen mellem periode I og II, men længere tilbage.

De allerede omtalte forskelle i husbygning og især den fælles indhegning i den yngre landsby viser, at der kan være sket ændringer i erhvervet eller den sociale struktur. På dette felt er det kun muligt at komme med hypoteser, men det bør dog nævnes, at een ændring vil være tilstrækkelig til at forklare de fleste hidtil konstaterede forskelle. Dersom man i overgangen mellem periode I og II omlægger landbruget, således at husdyrene – kreaturerne – bliver vigtigere end før, får man brug for større kostalde. De små periode I-huse har normalt kun kunnet rumme een række køer, men udvider man bredden af stalden fra ca. 3,5 til ca. 5 m, kan der stå to rækker. En indvendig bredde af ca. 5 m bevares derefter for huse og stalde gennem resten af førromersk tid og ældre romertid. Samtidig ser vi i den ældre landsby stadige forlængelser af husene, når de bygges om.

Også den fælles indhegning kan være foretaget af hensyn til det store kvæghold, idet den samlede landsby til visse tider kommer til at fungere som »kraal«. Og for ikke at gøre denne indhegning urimelig stor, rykkes husene sammen. Indtil sidste sommer var det rimeligt at antage, at hegningen af denne landsby var lavet for at holde kreaturerne samlet inden for i de perioder, hvor de ellers ikke var anbragt på stald. En hel ny iagttagelse fra 1966 gør det hele mere usikkert. Indhegningen med dens porte og smååbninger kan lige så godt tænkes at skulle beskytte husene mod kreaturerne, således at de ikke har kunnet forgribe sig på vægge og tag. 100–200 m fra landsbyen er nemlig fundet spor efter en virkelig svær indhegning, en regulær palisade. Den er op til 2 m bred og består af 5–6 rækker af stolper, der er stillet ganske tæt. På det udgravede stykke går stolperækken igennem gravpladsen og synes at respektere midterpartiet i en af de små høje. Fyra C14-bestemmelser af trækul angiver stolperækkens alder til nogenlunde periode II af førromersk jernalder, således at den kan formodes at høre sammen med den yngre landsby. Foreløbig er denne palisade kun konstateret over en 300 m lang strækning, og det må blive en nærliggende opgave at påvise dens videre forløb.

Gravningen ved Grøntoft har således rejst en række problemer store som små. På dette sted kan jeg ikke gå ind på dem, men blot til slut føje endnu et til. For ca. 10 år siden udgravedes ved Fragdrup i Himmerland et par huse fra yngre bronzealder, der kort er omtalt i 2. udgave af Brøndstedts Danmarks Oldtid. Det har været ret store huse med en længde på omkring 20 m og bredde af ca. 6 m, således at det var fristende at søge oprindelsen i yngre bronzealder for de store jernalderhuse, d.v.s. for den 5–6 m brede hustype fra periode II og fremefter. Nu viser Grøntoft, at der ind imellem må regnes med en smallere type i periode

I, og at denne sidste gradvis synes at udvikle sig til de oven for nævnte, sædvanlige jernalderhuse. Bronzealdertomterne bliver derved isoleret fra hele den store gruppe af jernalderhuse.